

Elena Niculiță-Voronca: Enciclopedia interdicțiilor în cultura tradițională românească

Tatiana POTÎNG

Institutul de Filologie Română „B.P. Hasdeu”, Chișinău
tat.potyng@gmail.com

Abstract: *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică (Customs and Beliefs of the Romanian People Gathered and Arranged in Mythological Order)* can be considered a true encyclopedia of Romanian traditions. Here are fairy tales and oral legends, references and descriptions of important regional customs along with peasant traditional recipes, information about magical rituals, riddles, proverbs, and seemingly insignificant and difficult to classify beliefs.

Elena Niculiță-Voronca's book carefully reproduces information received by correspondence from all regions inhabited by Romanians. She also records a large number of beliefs formulated as interdictions: what should not be done, what you are not allowed to do, what is not good to say, to look at, to eat, to believe and so on. My presentation aims to make an inventory of these prohibitions, describing the most important types.

Keywords: *taboo, popular imaginary, celebration, fasting, sacred time/profane time.*

Apărută în perioada de glorie a metodei de studiu enciclopedic al culturii populare, culegerea Elenei Niculiță-Voronca *Datinile și credințele poporului român* a fost întâmpinată totuși cu mari rezerve în ședința Academiei Române. În pofida nedisimulatei marginalizări inițiale, cartea rămâne până în prezent una dintre cele mai impresionante culegeri de folclor, în special prin volumul imens de date etnografice culese din Bucovina și nordul Moldovei.

În articolul de față ne propunem să abordăm culegerea Elenei Niculiță-Voronca din perspectivă etno-socială și să analizăm modalitățile prin care prohibițiile au jalonat existența țaranului român în imaginarul popular. Încercarea de a inventaria credințele și superstițiile cu caracter interdictiv în acest conținut mult prea generos a dictat câteva direcții de interpretare a acestora și a evidențiat câteva sfere distincte de exprimare. La o primă vedere, cele mai multe credințe populare negative țin de calendarul popular și normele generate de ritmul temporal. Timpul sacru al sărbătorilor solicită pioșenie și evlavie și impune anumite norme și rigori care ar putea fi sintetizate sub genericul *tabuuri temporale*. Cealaltă componentă indispensabilă a vieții ține de hrană și procesul de pregătire a acesteia, proces care, la rândul său, a generat numeroase *tabuuri alimentare*.

Rămânând în logica structurii mitologice impuse de autoare, ne vom concentra pe opoziția *sacru-profane* care guvernează, într-un mod sau altul, întregul angrenaj al culegerii. Echilibrul între cele două componente se

realizează prin intermediul riturilor prohibitive „or, lumea sacrului întreține cu lumea profanului un raport de antagonism. Ele corespund la două forme de viață care se exclud reciproc, neputând fi trăite în același moment cu aceeași intensitate.” (Durkheim 1995: 292). Din cauza barierei care separă sacrul de profan, „omul nu poate întreține raporturi intime cu lucrurile sacre decât cu condiția de a renunța la tot ce este profan în el însuși. Nu poate duce o viață religioasă cât de cât intensă decât dacă se retrage într-o măsură mai mare sau mai mică din viața cotidiană.” (Durkheim 1995: 284).

Așadar, accesarea creștinului către sacru, transcenderea de la impur la pur, se poate realiza numai prin respectarea strictă a unor prohibiții și canoane restrictive. *Postul*, ca formă consacrată de purificare și abținere ocupă un rol primordial în existența țaranului român, fapt confirmat și în culegerea Elenei Niculiță-Voronca: „Posturile însemnă mare lucru înaintea lui Dumnezeu. Cine postește mare dar își câștigă și sunt de mare ajutor.” (Niculiță-Voronca 1998, I: 239).

Abținerea de la activitatea utilitară în propriul beneficiu este o primă formă de decontaminare a creștinului la interacțiunea cu profanul. Interdicțiile postului însă nu se reduc numai la protecția ascetului de contactele vulgare, ele acționează asupra persoanei însăși, transformând-o în sens pozitiv. Numai purificat, eliberat de povara cotidianului, creștinul poate accede spre sacru: „Cu postul, cu rugăciunile și cu faptele cele bune să capătă împărăția ceriului.” (Niculiță-Voronca 1998, I: 239). De menționat că în acest proces abținerea valorează chiar mai mult decât rugăciunea, ofranda și sacrificiul: „Ascetul este un om care se ridică deasupra oamenilor și care dobândește o sfințenie deosebită prin post, veghe, reclusiune și tăcere, într-un cuvânt prin privațiuni, și nu prin acte de pietate pozitivă.” (Durkheim 1995: 287).

Funcția purificatoare a postului capătă pregnanță în special ca etapă obligatorie ce premerge sărbătoarea „când se experimentează sfințenia existenței omenești ca lucrare a zeilor” (Mircea Eliade 1995: 69). Sărbătoarea intervine, așadar, pentru a asigura o dimensiune sacră existenței umane.

În intervenția sa de la începutul capitolului dedicat timpului sacru, Elena Niculiță-Voronca sintetizează cu multă pioșenie și respect conceptul popular al credinței creștine în forța timpului festiv: „Noi sărbătorile le ținem, pentru că și ele pe noi ne țin. Noi ne rugăm pentru sănătatea noastră și a copiilor noștri; pentru noroc, să n-avem pagubă în vite și la gospodărie, și ne sunt de ajutor, dacă le ținem și le cinstim. Dară dacă n-am face aceasta, ar fi rău de noi. Pe cât mergem la biserică și aprindem lumânări, postim, ne rugăm, pe atât ne merge mai bine și Dumnezeu cu sfinții ne păzesc și ne ajută. Noi trebuie să ne rugăm la sfinți și la zilele cele mari, ca ele apoi să se roage pentru noi lui Dumnezeu.” (Niculiță-Voronca 1998, I: 216). Obligația populară de a ține sărbătorile și a cinsti timpul festiv prin rugăciune se configurează astfel ca un garant al bunăstării pentru țaranul român. Pentru a se proteja de eventuale calamități, pentru a evita anumite pierderi din gospodărie sau pentru a-și asigura prosperitatea, activitatea omului în timpul sacru trebuia să fie delimitată de o serie întreagă de interdicții care vizează munca, mâncarea, animalele domestice, roada etc.

Diversitatea și multitudinea tabuurilor temporale din culegerea Elenei Niculiță-Voronca ilustrează practic tipologia durkheimiană care distinge două

tipuri de interdicții: *magice* și *religioase*. În viziunea lui Emil Durkheim „interdicția religioasă implică noțiunea de sacru. Ea provine din respectul pe care obiectul sacru îl inspiră și are drept scop să împiedice nerespectarea sa”, pe când interdicțiile magice poartă un caracter pragmatic și „se întemeiază doar pe noțiunea întru totul laică de proprietate” (Durkheim 1995: 277). Pentru etnologul francez interdicțiile religioase constituie imperative categorice; celelalte reprezintă niște maxime utilitare, cea dintâi formă a interdicțiilor de tip igienic și medical.

Din această perspectivă cea mai mare parte dintre interdicțiile timpului festiv din culegerea Elenei Niculiță-Voronca pot fi considerate magice, deoarece poartă un caracter utilitar-pragmatic. Încălcarea acestor tabuuri expune persoana la anumite riscuri și crește vulnerabilitatea ei în fața forțelor malefice, dar nu constituie un păcat. Uneori aceste prescripții exprimă frica țăranului de pericole reale care îi puteau afecta familia și gospodăria, cum ar fi grindina, seceta, incendiul, altele ele vizează niște îngrijorări false, din perspectiva omului contemporan (lipsa ouălor în cuibare, mâinile transpirate, musafiri mulți), fără nicio legătură cu încărcătura simbolică și energetică a timpului sacru.

Aceeași funcție raționalizatoare este atribuită în culegerea Elenei Niculiță-Voronca și *postului*, care se recomandă a se ține pentru roadă, pentru măritat, pentru noroc, pentru dușmani sau pentru hărnicie și echilibru spiritual: *Postul e înfrânare, să nu mănânce omul să se desfăteze; e înfrânare de la toate. Dacă mănâncă omul bine, are gust de toate; trupul îi e greu, doarme mult, îi e lene să lucreze și de la aceasta vin toate răutățile*. Postului i se atribuie astfel și o funcție terapeutică, reparatorie.

Așa cum se poate vedea, interdicțiile generate de opoziția *timp sacru/timp profan* în perioada sărbătorilor determină un nou cod comportamental, o nouă paradigmă existențială pentru țăranul român în care mare parte din activitățile cotidiene nimeresc sub incidența normelor și a restricțiilor, iar altele se cer a fi suspendate sau interzise. De exemplu, în perioada care premerge sărbătorilor sunt contraindicate activitățile deconstructive și risipitoare, cum ar fi *torsul îndărăt* sau *datul din casă*: *Săptămânile din sărbători să nu torci nici o ață îndărăpt, că-ți merge îndărăpt tot anul*. Conform acestei superstiții, torsul înapoi în perioada timpului vulnerabil este de rău augur pentru întreg ciclul temporal care își are începutul în această perioadă.

În aceeași categorie se înscrie și interdicția *de dar* în timpul/ajunul sărbătorii. Această interdicție este în strânsă legătură cu perioada de tranziție a timpului cosmic (Ajunul Crăciunului, Anul Nou, Paștele, Boboteaza) în care orice gest regresiv riscă să se perpetueze pe parcursul întregului ciclu temporal. Indiferent de natura darului, gestul în sine de „a da” este tabuizat ca expresie a risipei, infertilității, nenorocului:

În ziua de Ispas, să nu dai foc și sare din casă; foc, pentru că tot anul vei avea huit, vor avea oamenii inimă rea în casă ca focul; și sare nu se dă, că dacă ai vaci, nu vor avea smântână; În Botoșani, nu se dă nimic din casă în ziua de Ajun, nici gunoiul nu se dă afară; nu se împrumută nimic. Care dau însă în ziua de Ajun fruct de la vite, de la oi, atunci pot să deie în zi de săc tot anul, căci nu le strică nimic; De Ajunul Crăciunului și al Bobotezei, nu se dă din casă nimic, pentru că se duce din casă tot norocul, n-ai să ai pâine și huit în casă are să fie, iar găinile îți vor mânca totul în grădină. (Niculiță-Voronca 1998, I: 221)

Merită atenție, în contextul analizei propuse, credințele care nu admit închiderea ușilor și porților în timpul sacru al sărbătorilor: „De Ajun spre Crăciun, să nu închizi ușile sau porțile, căci nu se poate mărita fata. Și nici în ziua de Crăciun să nu lași pe nimene să închidă, căci poate e rău la mână și-ți închide tot binele și norocul, sau poate singur știe ceva ș-atunci îți face de nu-ți mai intră nimene în casă. Aleargă fuga și închide singur după cine va ieși.” (Niculiță-Voronca 1998, I: 214). În pofida conținutului destul de eteroclit al acestei interdicții, acțiunea în sine, de blocare a porții în perioada timpului sacru, are o circulație largă și consună cu îndemnul antitetice „deschide ușa, creștine” din colindele de Crăciun, care are la bază credința populară în activarea forțelor binelui în perioada dată. Or, porțile închise constituie, din această perspectivă, o barieră fizică în calea binelui, norocului și bunăstării. În general, se poate observa că cele mai multe dintre credințele punitive cu referire la timpul sărbătorilor au funcție raționalizatoare, similară cu cea a riturilor propițiatoare de An Nou.

Elena Niculiță-Voronca a fost prima dintre folcloriștii români care a oferit un spațiu foarte generos credințelor populare despre *calendarul săptămânal*, în cadrul căruia se prefigurează, pe lângă opoziția timp sacru/timp profan și dihotomia timp fast/timp nefast. În această paradigmă temporală, duminica, în opoziție cu celelalte zile, este prin excelență sacră: *Din toate zilele, Duminica e cea mai mare, căci Duminica este ziua Învierii Domnului Hristos*. Caracterul sacru al zilei de duminică se probează prin interdicțiile care funcționează direcționat spre cinstirea sărbătorii prin rugăciune și evlavie: „Duminica nu e bine ca omul să doarmă cât timp preotul slujește în biserică, căci nu se apropie sfinții 40 de zile de el.” (Niculiță-Voronca 1998, I: 220).

Toate credințele punitive care impun cinstirea Duminicii accentuează sacralitatea zilei și comportă un profund caracter religios: „Duminica, chiar dacă faci foc, din acea mâncare să nu rămâie pe altă zi, că e păcat. Dar mai tare să te păzești să nu tai nimic: lemne, păseri, chiar nici pintrijel în mâncare, că tai pe Sf. Duminică.” (Niculiță-Voronca 1998, I: 220). Este de reținut și faptul că încălcarea tabuului muncii în ziua de duminică se soldează cu sancțiunea păcatului. Sfânta Duminică, în această privință, este de o intransigență înfricoșătoare:

O femeie leneșă, odată, tot ținea toate sărbătorile, ba și în zile de lucru nu voia să lucreze, așa că, murind, nu a avut cămeșă cu ce s-o îmbrace, ședea pe laiță goală. Dar, de demult, îmblau zilele pe lume. Au venit toate sărbătorile de peste an și toate zilele la femeia ceea și au început a se mira cum de nu are cămeșă. Femeile au început a le spune că n-a lucrat nimic și a ținut prea multe sărbători. Eu așa fi iertat-o, zice o sărbătoare, dacă lucra de ziua mea. Păi și eu așa fi iertat-o, zice alta, numai să nu fi stat moartă goală. Și tot așa, au zis toate sărbătorile c-ar fi iertat-o. Să fi tors numai câte un fir în toată sărbătoarea și ș-ar fi făcut cămeșă! Da Sf. Duminică zice: Ba eu n-aș fi iertat-o, dacă ar fi tors în sărbătoarea mea! Toate zilele te iartă dacă lucrezi, numai duminica nu! (Niculiță-Voronca 1998, I: 221)

Sacralitatea zilei de duminică este la cote maxime în special *cât timp preotul slujește în biserică*. În această perioadă este inadmisibil amestecul

sacruului cu profanul și sunt excluse activitățile care presupun contaminarea cu impurul: „Câinelui să nu-i dai de mâncare duminica tare de dimineață, că e păcat.” (Niculiță-Voronca 1998, I: 221). Se conturează din această interdicție o percepție negativă a câinelui ca reprezentare a „spurcăciunii”, incompatibilă cu încărcătura sacră a zilei de duminică.

Situarea zilelor săptămânii sub auspiciul diferitor sfinți protectori (*luni e a Sfinților Arhangheli, marți e a Sfântului Ilie, miercuri e ziua Maicii Domnului, întru cinstea ei să postește, joi e a Sfântului Nicolai, vinerea e a răstignirii, sâmbăta e a morților*) (Niculiță-Voronca 1998, I: 217), dictează o abordare particularizată și prudentă din partea creștinului.

Caracterul specific al fiecărei zile a fost remarcat și de Ernest Bernea:

Nu toate zilele sunt la fel. Vezi, o săptămână are șapte zile, da nu seamănă una cu alta. Luni e de-un fel, și e bună pentru când începi o lucrare. și marți e altfel, și nu-i bună la drum, nu ți se împlinește. Tot așa vinerea, asta e cea mai de samă după duminică, că Sf. Vineri e mai de samă între altele. Sâmbăta e a morților, că de ce e sfârșitul săptămânii. (Bernea 1997: 182)

Interdicțiile referitoare la activitățile din fiecare zi din cursul săptămânii poartă un caracter magic și se bazează pe dihotomia timp fast/timp nefast. În mentalul popular unele zile sunt prielnice pentru muncile câmpului, altele pentru lucrările casnice, unele zile sunt bune pentru începerea lucrului, altele, dimpotrivă, sunt „de năpastă”. Această ordonare prin credințe tabuizante a calendarului săptămânal oferă un plus de încredere și siguranță omului. Cele mai multe interdicții din culegere vizează zilele de post ca fiind nefaste pentru anumite munci gospodărești. În particular, pentru ziua de *luni* intervin interdicțiile *de dar*:

Luni să nu dai fruct din casă, sare, făină pentru vite, că poate să dea vro boală, mai ales la lună nouă. (Niculiță-Voronca 1998, I: 224)

Pentru a minimiza riscul extinderii unei pierderi asupra întregii săptămâni, luna, căreia i se asociază ideea de spor, se interzice

să dai ceva din casă, poate să-ți iaie acela tot sporul și norocul, deoarece, cum îți merge luna, îți merge toată săptămâna, și, mai ales, luna cea întâi la începutul luni. (Niculiță-Voronca 1998, I: 224)

În virtutea faptului că majoritatea informatorilor din culegerea Elenei Niculiță-Voronca sunt femei, analiza credințelor expuse în volum reflectă percepția imaginarului feminin despre pericolele care planează asupra gospodăriei. Se pare că frica „să nu se împrăștie găinile” este cea mai frecventă cauză în apariția interdicțiilor legate de ziua de luni. Pentru a se asigura de integritatea cârdului, femeile din Bucovina luna nu trebuie să dea afară din casă gunoiul sau cenușa. Și acțiunile ignobile sau reprobabile sunt tabuizate la începutul săptămânii din cauza riscului de perpetuare: „Luna să te păzești, să nu te sfădești cu nime, să nu bați, să nu fii mânios, că ești așa toată săptămâna.” (Niculiță-Voronca 1998, I: 224).

Deși munca în general este încurajată în această zi, în virtutea caracterului benefic pentru anumite activități și nefast pentru altele, credințele negative asociate zilei de luni diverg înspre numeroase detalii:

Luni dimineța, până la răsăritul soarelui, nu se lucrează, că se cheamă că e tot duminică; Nu să lucrează până nu vezi urmă de vită înaintea casei, că atunci să cheamă că-i târzior; Luni de faci leșie, n-ai smântână; Luni să nu aduci lut, că se fac gănganii, ploșniți în casă. (Niculiță-Voronca 1998 I: 226)

Așa cum „lunea ține săptămâna”, se cuvine a fi tratată cu responsabilitate, căci „de o înfruptă omul, se îmbolnăvește”. Credințele populare în puterea postului ținut lunea asigură accesul creștinului în împărăția cerului, deoarece „când mori, mai întâi la Sf. Luni mergi și te întreabă de i-ai postit ziua. Dacă i-ai purtat cinstea, te ia sub scutul lui, de nu, te trimete la alții”. (Niculiță-Voronca 1998, I: 224). Postul în ziua de luni se ține pentru *viața lungă, noroc și orce, sănătate la om și la vite*.

În zilele de post sunt tabuizate munci și activități casnice aparent inofensive, dar care pot avea consecințe surprinzătoare de nefaste asupra făptuitorului. Cel mai mult nimeresc sub incidența interdicției *zolitul și lăutul* în zilele de sec: „Luni, miercuri și vineri să nu te lai, că te urăsc oamenii; Luni să nu te lai, că te ia bătrân. Bărbatul sau femeia de să lau luni rămân văduvi”. (Niculiță-Voronca 1998, I: 224). „Miercuri să nu faci leșie, să nu zolești; Miercuri să nu te lai, căci nu-ți putrezește capul, ca și vinerea.” (Niculiță-Voronca 1998, I: 226). Sancțiunile pentru încălcarea acestor tabuuri sunt explicite și se regăsesc exprimate în clar în credința propriu-zisă.

În culegerea Elenei Niculiță-Voronca *vinerea* este una dintre cele mai sacre și controversate zile, *e jumătate de duminică, foarte rea și năpăstoasă*, motiv pentru care se ține prin post și nelucrare *pentru iertarea păcatelor, pentru ochi, pentru durere de cap, pentru dușmani* etc. Spectrul interdicțiilor acestei zile este foarte variat și vizează atât activitățile „spurcate” (lăutul, spălătul, tăiatul unghiilor), cât și cele pozitive (cusutul, torsul, făcutul pâinii, umplutul borșului, măturatul). Ascetismul alimentar perceput de imaginarul popular ca purificare sacră este determinant pentru ziua de vineri: „Vinerea cine o postește, tare e de ajutor pentru orișice va pune gând.” (Niculiță-Voronca 1998, I: 229). În mod expres sunt interzise în ziua de vineri veselie și distracția: „Oamenii orișicând să cânte, dar în zile mari de post și mai ales vinerea să nu cânte. Zice că tare pedepsește Dumnezeu pe cei ce să veselesc și cântă în ziua în care a murit el”. (Niculiță-Voronca 1998, I: 229). Asocierea zilei de vineri cu sacrificiul divin conferă acesteia valoare sacră și solicită un comportament echilibrat și sobru.

Un loc aparte în acest panteon al zilelor săptămânii ocupă *sâmbăta*. Văzută mai ales ca o zi nefastă, *sâmbăta* este prin tradiție ziua când se aduc ofrande morților. Interdicțiile ce vizează această zi vizează îndepărtarea omului de moarte și neadmiterea amestecului cu lumea de *dincolo*: „Dracii se fac din măturătura de sâmbătă, din gunoiul acela și din cenușa de pe zolniță ce-o aruncă femeile sâmbăta.” (Niculiță-Voronca 1998, II: 217). În această zi sunt interzise muncile care ar întina cumva împărăția celor plecați, sau ar afecta

echilibrul dintre cele două lumi: „Sâmbăta dimineața să nu măhuri, că li se colbăiește împărtașenia îngerilor; nici să mănânci, că nu se pot împărtași îngerii, copiii cei morți.” (Niculiță-Voronca 1998, II: 217).

Se cere remarcat, în legătură cu tabuurile calendarului săptămânii, că acestea nu îi vizau în egală măsură pe toți membrii comunității: „În cea mai mare parte ele cunoșteau o diferențiere sexuală, pe categorii de vârstă sau ocupații, pe regiuni etc.” (Olteanu 2001: 693). În special sunt afectate de incidența tabuului fetele și nevestele tinere, care sunt mai vulnerabile în fața mâniei zilelor sacre: „La o seamă de femei nu li se arată a lucra miercurea. Cum lucrează în ziua aceea, fac bube pe la încheieturi, capătă dureri și li se schimonosesc mânilor și trupul, iar dacă țin, nu li-i nimică.” (Niculiță-Voronca 1998, I: 226). Analizând credințele negative în legătură cu zilele săptămânii din arealul bucovinean, constatăm că acestea se prefigurează în mentalul popular ca niște zeități umanizate, volitive, cu caracter schimbător, de a căror furie trebuie să te protejezi prin post și abținere. Interdicțiile relaționate zilelor săptămânii poartă un caracter pragmatic și au drept scop asigurarea bunăstării și protejarea individului de eventuale pierderi sau calamități. În contrast cu acestea, tabuurile timpului festiv comportă o încărcătură sacră, iar violarea lor atrage după sine dezordini materiale și spirituale, considerate de comunitate ca o sancțiune firească a păcatului.

BIBLIOGRAFIE

- Bernea 2005: Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, ed. a 2-a, București, Humanitas.
- Bîrlea 1974: Ovidiu Bîrlea, *Istoria folclorică românești*, București, Editura Enciclopedică Română.
- Caillois 1997: Roger Caillois, *Om și sacrul*, București, Editura Nemira.
- Durkheim 1995: Emile Durkheim, *Formele elementare ale vieții spirituale*, trad. rom., M. Jeanrenaud și Silviu Lupescu, pref. Gilles Ferreol, Iași, Editura Polirom.
- Eliade 1995: Mircea Eliade, *Sacrul și profanul*, București, Editura Humanitas.
- Niculiță-Voronca 1998: Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, Iași, Editura Polirom.
- Olteanu 2001: Antoaneta Olteanu, *Calendarele poporului român*, București, Editura Paideia.
- Antonescu 2009: Antonescu Romulus, *Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești*, ediție digitală, 2016, disponibil la adresa: <https://cimec.ro/Etnografie/Antonescu-dictionar/Dictionar-de-Simboluri-Credinte-Traditionale-Romanesti-c.html>, accesat la 11.11.22.

